

СЕКЦІЯ 3 СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ: ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР

SOCIAL WELL-BEING OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE: THE EMPIRICAL DIMENSION

У статті представлено результати дослідження соціального самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні у контексті сучасних міграційних процесів. У розрізі досліджуваної проблеми розуміння соціального самопочуття внутрішньо переміщених осіб як соціального явища в українському дискурсі крізь призму інтенсифікації міграції не має чітко визначеного наукового статусу. Відповідно, на державному рівні необхідно створити умови, за яких права вимушених переселенців будуть захищені на рівні з правами всіх громадян, але з урахуванням особливих потреб, що виникли в результаті раптового переїзду. Динамічність соціальних процесів, їх нестабільність у різних сферах життєдіяльності не можуть не відобразитися на емоційній оцінці внутрішньо переміщеними особами власного життя, їхніх соціальних настроїв, ціннісних орієнтаціях, оцінці соціальних змін, які відбуваються у суспільстві. Важливим індикатором вимірювання стану життєдіяльності внутрішньо переміщених осіб у суспільстві є їхнє соціальне самопочуття, яке проявляється у їх ставленні до ситуації, що в цей момент склалась та характеризує соціально-адаптивні ресурси людей в умовах сучасних суспільних перетворень і трансформацій. Це ставить на порядок денний перед українським суспільством та науковою спільнотою всебічне дослідження цього соціального явища та окреслення подальших перспектив вирішення цієї проблемної ситуації. Реалізоване емпіричне дослідження на основі кількісної методології дало змогу констатувати, що соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у 2019 р. перебуває на середньому рівні. Чинники, що впливають на рівень соціального самопочуття внутрішньо переміщених осіб, є достатньо вагомими та схожими за своєю структурою. Внутрішньо переміщені особи володіють стабільною моделлю соціального самопочуття. Для внутрішньо переміщених осіб у вирішенні життєвих ситуацій характерні два типи поведінки, а саме адаптанти та утриманці.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, соціальне самопочуття, міграційні процеси.

The article presents the results of a study of the social well-being of internally displaced persons in Ukraine in the context of modern migration processes. In the context of the researched problem, the understanding of the social well-being of internally displaced persons as a social phenomenon in the Ukrainian discourse through the prism of migration intensification does not have a clearly defined scientific status. Accordingly, at the state level it is necessary to create conditions under which the rights of internally displaced persons will be protected on an equal footing with the rights of all citizens, but taking into account the special needs that have arisen as a result of sudden relocation. The dynamics of social processes, their instability in various spheres of life cannot help but be reflected in the emotional assessment of internally displaced persons of their own lives, their social attitudes, values, the assessment of social changes occurring in society. An important indicator of measuring the living conditions of internally displaced persons in society is their social well-being, which is manifested in their attitude to the current situation and characterizes the social and adaptive resources of people in modern social transformations and transformations. This puts on the agenda before the Ukrainian society and the scientific community a comprehensive study of this social phenomenon and outlining further prospects for solving this problem situation. Implemented empirical research based on quantitative methodology allowed us to state that the social well-being of internally displaced persons in 2019 is at an average level. Factors influencing the social well-being of internally displaced persons are quite significant and similar in structure. Internally displaced persons have a stable model of social well-being. For internally displaced persons in solving life situations are characterized by two types of behavior – adapters and dependents.

Key words: internally displaced persons, social well-being, migration processes.

УДК [[316.34/35:316.6-054.73]:303.725.3](477)"20"
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.1.8>

Бубняк С.М.

к.соціол.н.,
лаборант Центру моніторингу
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Коваліско Н.В.

д.соціол.н.,
професор кафедри соціології
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Постановка проблеми. Із сучасними глобалізаційними процесами явище міграції набуває особливого характеру через залучення до нього все більшої кількості країн, а інтенсифікація міграційних процесів зумовлює зростання інтересу до їх дослідження. Отже, значні трансформації справляють вплив на всі, без винятку, аспекти життя суспільства,

зокрема на міграційні процеси. Інтенсивність, характер, спрямованість міграцій населення України кардинально змінилися після здобуття незалежності, завдяки чому країна стала відкритою для світу, а її громадяни набули право на свободу пересування. Підписання Угоди про асоціацію та безвізовий режим між Україною і ЄС актуалізували проведення низки важ-

ливих реформ у сфері міграції. Водночас анексія АР Крим та конфлікт на Донбасі обумовили масштабні вимушені переміщення, глибоку економічну кризу та інтенсифікацію трудової міграції. У зв'язку з внутрішніми переміщеннями є підстави вважати, що з'явилась нова, досить численна за своїм складом соціальна група – внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО) з Донбасу та АР Крим.

Так, в Україні станом на травень 2019 р. нараховується 1 млн. 377 тис. 117 ВПО [16]. Проте військові дії на частині Східної України продовжуються, отже, можна зауважити, що їх кількість з часом буде продовжувати зростати, тому вивчення цієї проблематики набуває особливої актуальності в часи економічної нестабільності, політичної заангажованості та соціальної незахищеності. Підтвердженням цього є те, що, за даними Єдиної інформаційної бази даних про ВПО, станом на 4 січня 2021 р. взято на облік 1 459 170 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукові пошуки у царинах різних наук вказують на міждисциплінарний характер дослідження проблеми соціального самопочуття ВПО як складного суспільного феномена, що має свою специфіку і соціологічний вимір. Теоретичними розробками поняття «соціальне самопочуття» займалися такі дослідники, як Є. Балацький (способи інтерпретації та вади деяких індексів задоволеності життям) [2], Є. Головаха, Н. Паніна (конструювання та застосування індексу соціального самопочуття) [5; 12], С. Дембіцький (альтернативний підхід до вимірювання соціального самопочуття) [6], М. Єлейко (методологічні підходи до дослідження соціального самопочуття) [8], Л. Петрова (понятійні індикатори соціального самопочуття) [13], А. Русалінова (уточнення змісту поняття «соціальне самопочуття») [14].

Західні науковці Р. Бісвас-Дінер (R. Biswas-Diener) і Е. Дінер (E. Diener) у своїх працях звернули увагу на психологічні аспекти дослідження соціального самопочуття [18]; Р. Вінховен (R. Veenhoven) – на прагматичні, ідеологічні, теоретичні причини обмеженого застосування індексу соціального самопочуття в західній науці [23]; С. Віті (S. Withey) розглянув операціоналізацію та вимірювання суб'єктивного благополуччя [17]; Р. Еммонс (R. Emmons) і Р. Ларсен (R. Larsen) запропонували шкалу задоволеності життям [19]; Ф. Ендрюс (F. Andrews) – шкалу «Обличчя» [17]; Р. Істерлін (R. Easterlin) започаткував використання економічних даних щодо суб'єктивного благополуччя [20]; Д. Канман (D. Kahneman), А. Крюгер (A. Krueger), Дж. Фішер (J. Fisher) запропонували вимірювання суб'єктивного соціального самопочуття тощо [21; 22].

Проблемним колом ВПО в Україні загалом займаються громадські організації, волонтерські об'єднання, а також частково органи місцевого самоврядування. Серед науковців цій проблематиці значну увагу приділяють такі дослідники, як О. Балакірева (трудоий потенціал та рівень державної підтримки ВПО) [1]; Т. Бондар (доступ до медичних послуг та психологічний стан ВПО) [3]; О. Іванкова-Стецюк (моделі інтеграції ВПО) [9]; О. Міхеєва, В. Середа (основні причини, стратегії переселення й проблеми адаптації ВПО) [11].

Отже, соціальне самопочуття ВПО розглядається як інтегральна характеристика задоволеності наявними соціальними благами відповідно до рівня їхніх ресурсних можливостей (високоресурсні та низькоресурсні); різними аспектами суспільного життя, соціальним становищем порівняно з іншими індивідами та групами (емоційно-оцінний аспект); самореалізацією та якістю життя (деприваційний аспект), що проявляється в інтеграції (життєва компетентність), частковій адаптації чи дезінтеграції (девіантна поведінка) у місцеві громади України (просторово-часовий аспект).

Незважаючи на наявність широкого кола наукових публікацій щодо досліджуваної проблематики соціального самопочуття, ВПО та можливостей їх вивчення, відзначимо недостатність їх соціологічної концептуалізації саме в контексті сучасних міграційних процесів.

Постановка завдання. Дослідження спрямоване на встановлення реального рівня соціального самопочуття ВПО в трансформаційному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричну базу статті склало дослідження особливостей соціального самопочуття ВПО з Донбасу та АР Крим на території сучасної України (квітень-вересень 2019 р., Україна). Методом збору інформації було вибрано анкетування, яке ґрунтується на фіксованій системі запитань, що дає змогу отримати нову інформацію. Було здійснено відбір респондентів за допомогою стихійної вибірки. За цього методу поширено онлайн-анкету в мережі Інтернет серед усіх можливих ВПО з Донбасу та АР Крим.

У 2019 р. було опитано 267 ВПО з Донбасу та АР Крим.

Серед них було 215 жінок та 52 чоловіки. 95,1% склали ВПО з Донецької та Луганської областей, 4,1% – ВПО з АР Крим.

Віковий розподіл був таким: 30,7% – особи віком від 35 до 45 років, 28,5% – від 25 до 35 років, 21,7% – від 45 до 55 років, 13,1% – старші 55 років, 6% – до 25 років.

Рівень освіти був таким: 64,4% – повна вища освіта; 10,5% – кандидат, доктор наук; 8,6% – неповна вища освіта; 7,9% – технікум, коледж; 4,1% – аспірантура; 2,2% – профтехучилище;

1,5% – повна середня освіта; 0,7% – неповна середня освіта.

Сімейний стан: 56,6% – одружені та проживають разом; 18,7% – неодружені; 9% – розлучені офіційно; 4,9% – одружені, але проживають окремо; 4,9% – перебувають в незареєстрованому шлюбі; 3,7% – вдівець/вдова; 2,2% – розлучені офіційно.

Наявність дітей: 74,4% – мають дітей; 25,6% – не мають дітей.

Національність: 84,7% – українець; 9,5% – росіянин; 5,7% – інше.

Перебувають на обліку в органах державної влади: 92% – зареєстровані; 8% – не зареєстровані.

Щодо результатів дослідження було сконструйовано IССС-25 у 2019 р. для ВПО з Донбасу та АР Крим на території сучасної України відповідно до методики IССС-20 Н. Паніної та Є. Головахи, а також визначено рівень соціального самопочуття цієї категорії осіб. У подальшому з'ясовано, які із запропонованих чинників мають вплив на рівень загального самопочуття ВПО, а які – ні; співвідношення високоресурсних і низькоресурсних ВПО; моделі соціального самопочуття ВПО; типи поведінки ВПО у вирішенні життєвих ситуацій; прояви соціального самопочуття ВПО.

Отже, для конкретного опису та вигляду IССС-25 потрібно створити рейтинги, тобто звести отримані дані до звітної таблиці. В табл. 1 представлено первинні дані, отримані внаслідок апробації методики вимірювання соціального самопочуття ВПО з Донбасу та АР Крим на території сучасної України. Результати опитування дають змогу визначити актуальні соціальні потреби цих осіб, встановити сфери та ступінь напруженості, незадоволеності.

Практично всі блага, які включені як індикатори соціального самопочуття, є, як показали результати соціологічного опитування, вагомими для значної частки ВПО. Найбільше ВПО не вистачає (табл. 1) впевненості у власному майбутньому; заощаджень, що підтримали б добробут впродовж року; можливості повноцінно проводити відпустку; порядку в суспільстві; дотримання чинних у країні законів.

Розподіл відповідей на запитання про те, чи вистачає їм наведених благ, показує, що значна частина актуальних соціальних потреб є незадоволеною, що приводить до зниження рівня соціального самопочуття цих осіб. Найбільша напруженість, яка викликає зниження соціального самопочуття, проявляється в таких сферах, як політична та економічна. Отже, спостерігаємо певну негативну тенденцію. Це явище можна аргументувати тим, що неоголошена війна, яка триває на території Східної України, анексія АР Крим мають істотний вплив, по-перше, на державу, а по-друге, на самих ВПО, адже основні фінансові потоки

та волонтерська підтримка, спрямовані на врегулювання конфлікту, не є ефективними, що породжує хаос та страх серед широких мас населення.

Як наслідок, стверджуємо, що ситуація була такою:

- 15% ВПО з Донбасу та АР Крим на території сучасної України мають низький рівень соціального самопочуття;
- 12% мають понижений рівень соціального самопочуття;
- 47,2% мають середній рівень соціального самопочуття;
- 10,1% мають підвищений рівень соціального самопочуття;
- 15,7% мають високий рівень соціального самопочуття.

Отже, бачимо, що, незважаючи на всі життєві ситуації та труднощі, майже половина ВПО з Донбасу та АР Крим на території сучасної України має середнє (47,2%), отже, позитивне соціальне самопочуття. Це означає, що вони загалом задоволені більшістю сфер суспільного життя та намагаються провадити його відповідно до власних норм і цінностей.

Важливо подивитися детальніше на чинники, які впливають чи не впливають на конструювання їхнього загального рівня соціального самопочуття.

До таких чинників, які здійснюють вплив, належать міра задоволеності своїм життям загалом, своїм становищем у суспільстві, сьогодні життям у населеному пункті, де проживають нині; суб'єктивна оцінка власної інтегрованості як ВПО; рівень інтеграції ВПО у громаду, де зараз проживають, зокрема доступ до міської інфраструктури, взаємодія місцевої громади і ВПО.

Міра задоволеності своїм життям загалом. Проведений аналіз методом лінійної регресії свідчить про те, що ця змінна здійснює вплив на загальне самопочуття ВПО, адже $R\text{ Square} = 0,213 (>0,1)$ та $\text{Sig} = 0,000 (<0,05)$. У відсотковому співвідношенні спостерігаємо таке: 33,3% – скоріше задоволений; 26,1% – скоріше не задоволений; 25% – важко сказати, задоволений чи ні; 9,1% – зовсім не задоволений; 6,4% – цілком задоволений. Такий відсотковий розподіл дає змогу стверджувати, що ВПО більшою мірою задоволені своїм життям. Цю задоволеність можна пояснити декількома шляхами. По-перше, деяка частина ВПО розпочинає нове, самостійне життя у великому місті. По-друге, переїзд у нове місце проживання – це нові можливості для реалізації власних здібностей, самоствердження.

Міра задоволеності своїм становищем у суспільстві сьогодні. Спостерігаємо, що $R\text{ Square} = 0,285$ та $\text{Sig} = 0,000$. У відсотковому співвідношенні маємо такі показники: 28,1% – скоріше задоволений; 26,6% – ско-

ІСС-25 ВПО, % до числа опитаних

«Чого з наведеного Вам не вистачає?»	Не вистачає	Важко сказати, вистачає чи ні	Вистачає	Не цікавить
Вміння жити в нових суспільних умовах	15,7	32,2	48,7	3,4
Здоров'я	38,2	25,1	35,6	1,1
Підходящої роботи	41,2	22,1	33,3	3,4
Необхідного одягу	19,9	16,9	56,9	6,4
Хорошого житла	55,1	25,8	17,2	1,9
Сучасних економічних знань	24,3	39	29,6	7,1
Впевненості у своїх силах	39	27	33,3	0,7
Необхідної медичної допомоги	46,4	22,1	27,7	3,7
Модного та красивого одягу	31,5	18,4	21,3	28,8
Необхідних меблів	43,1	16,9	25,1	15
Сучасних політичних знань	15	29,6	40,8	14,6
Рішучості в досягненні своїх цілей	37,5	28,1	31,5	3
Юридичної допомоги для захисту своїх прав та інтересів	40,4	30	23,6	6
Можливості повноцінно проводити відпустку	70,8	12	15	2,2
Можливості мати додатковий заробіток	59,2	19,1	15	6,7
Можливості купувати найнеобхідніші продукти	22,8	17,2	56,9	3
Ініціативи і самостійності у розв'язанні життєвих проблем	25,5	34,8	34,8	4,9
Повноцінного дозвілля	45,7	25,5	25,1	3,7
Можливості працювати з повною віддачею	28,1	27,7	41,6	2,6
Можливості харчуватися відповідно до своїх смаків	34,5	20,2	42,3	3

ріше не задоволений; 20,2% – не задоволений; 19,1% – важко сказати, задоволений чи ні; 6% – задоволений. Як наслідок, ВПО не задоволені своїм становищем у суспільстві нині. Це може стосуватися труднощів, з якими вони зустрілися під час переселення на іншу територію проживання, погіршенням їхнього матеріального становища, зміною статусу, розлукою з рідними чи близькими людьми.

Також було в анкеті запитання, яке звучало так: «Як Ви вважаєте, від чого залежить те, як складається Ваше життя?». R Square = 0,261 та Sig = 0,000. Звертаємо увагу на те, що 35,6% зазначили, що життя залежить однаковою мірою від мене і від зовнішніх обставин; 25,8% – більшою мірою від мене, ніж від зовнішніх обставин; 19,5% – деякою мірою від мене, але більше від зовнішніх обставин; 9,7% – здебільшого від зовнішніх обставин; 9,4% – здебільшого від мене. Як бачимо, суттєвої різниці між варіантами відповідей на це запитання немає. Можемо це пояснити неоднозначною політикою державної влади, соціальних служб та комітетів. Єдиного рішення щодо вирішення проблем ВПО немає, отже, вони змушені самостійно дбати про себе та власний добробут, будувати своє життя відповідно до власних цінностей та зацікавлень. Ніхто їм не скаже, як правильно жити та в якому

напрямку рухатись, свій життєвий шлях вони будують самостійно, вибираючи для себе найбільш прийнятні життєві стратегії.

На запитання «Які види реальної соціальної допомоги Ви отримали за останні 12 місяців?» отримано такі відповіді. До уваги ВПО було запропоновано 8 варіантів відповідей, і лише один здійснює вплив на їхнє соціальне самопочуття («потребував допомоги, але не отримав ніякої підтримки»). R Square = 0,1 та Sig = 0,000. 92,4% ВПО потребували одноразових грошових виплат; 83,1% необхідні були пільги; 91% – послуги соціальних працівників; 92,5% – допомога в госпіталізації.

Міра задоволеності життям у населеному пункті, де ви проживаєте нині. R Square = 0,138 та Sig = 0,000. 34,1% – скоріше задоволений; 31,5% – скоріше не задоволений; 21,7% – важко сказати, задоволений чи ні; 8,2% – зовсім не задоволений; 4,5% – цілком задоволений. Бачимо, що відповіді респондентів на ці запитання є дуже неоднозначними. ВПО майже рівною мірою і задоволені своїм життям, і не задоволені. Така реакція може бути спричинена тим, що ВПО ще достатньо не адаптувалися в новому населеному пункті, не стали частиною громади, не відчувають себе жителями цього міста, перебувають у пошуку самих себе.

На запитання «Ставлення мешканців Вашого населеного пункту, знаючи, що Ви є ВПО з Донбасу та АР Крим» було запропоновано 6 варіантів відповідей, знову ж таки один варіант здійснює вплив на соціальне самопочуття ВПО. Це ставлення мешканців населеного пункту до ВПО (знаючи, що Ви переселенець) серед колег на роботі. $R\text{ Square} = 0,1$ та $Sig = 0,000$. 41,2% ставляться нейтрально до ВПО; 31,1% – позитивно; 24,7% – цілком позитивно; 2,6% – негативно; 0,4% – цілком негативно. Як наслідок, колеги по роботі прийняли ВПО у свій колектив, серед них спостерігаються позитивні настрої.

Суб'єктивна оцінка власної інтегровано-сті як ВПО. Методом аналізу лінійної регресії було з'ясовано, що $R\text{ Square} = 0,235$ та $Sig = 0,000$. Отже, ця змінна здійснює вплив на соціальне самопочуття ВПО на території сучасної України. 56,8% – частково інтегровані; 18,6% – достатньо інтегровані; 13,3% – важко відповісти; 11,4% – не інтегровані. Розуміння ВПО того, що все залежить тільки від них самих, дає впевненість та можливість всебічного розвитку й реалізації своїх здібностей, а вимушена необхідність почати все спочатку сприяла підвищенню власної професійної компетентності для того, щоби посісти гідне місце в новому середовищі. Проте не всі ВПО змогли інтегруватись у громаду. Це пов'язано з відсутністю житла, корупцією, низьким рівнем оплати праці, відсутністю державної підтримки.

Рівень інтеграції ВПО у громаду, де Ви зараз проживаєте: доступ до міської інфраструктури. Бачимо, що $R\text{ Square} = 0,1$ та $Sig = 0,000$, отже, доступ до міської інфраструктури є важливим для соціального самопочуття ВПО. 33,3% ВПО ставляться нейтрально, для них це не має значення; 29,6% – позитивно; 18,4% – негативно; 15,4% – цілком позитивно; 3,4% – цілком негативно. Можемо говорити, що для ВПО участь у житті міста є вагомим, їм цікаво, чим місто живе, які проекти існують, як працюють місцеві системи та служби для забезпечення умов життєдіяльності громади.

Рівень інтеграції ВПО у громаду, де Ви зараз проживаєте: взаємодія місцевої громади і ВПО. $R\text{ Square} = 0,1$ та $Sig = 0,000$. 41,6% – нейтрально, не має значення; 26,6% – негативно; 16,9% – позитивно; 8,6% – цілком негативно; 6,4% – цілком позитивно. Як наслідок, подані статистичні дані є свідченням того, що взаємодія громади і ВПО перебуває на низькому рівні. Місцеве населення та ВПО не спілкуються між собою, можливо, через вікові бар'єри, брак часу, стереотипи щодо ВПО, відмінності у побуті та менталітеті тощо.

Отже, було розглянуто усі фактори, які здійснюють вплив на соціальне самопочуття ВПО на території сучасної України. Потрібно детальніше окреслити також змінні, які жод-

ним чином не впливають на самопочуття цієї категорії людей. Цей вплив перевірено також за допомогою регресійного аналізу, за одно-вимірним відсотковим розподілом.

Тип зайнятості (роботи) до 2014 р. $R\text{ Square} = 0,004$ та $Sig = 0,295$. *Тип зайнятості (роботи) в цей час.* $R\text{ Square} = 0,58$ та $Sig = 0,000$. Константуємо, що те, чим займаються ВПО, жодним чином не здійснює вплив на рівень їхнього соціального самопочуття.

ВПО було запропоновано вибрати одне з п'яти тверджень, яке б описувало їхнє становище сьогодні. Проте жодне з цих тверджень не вплинуло на рівень їхнього соціального самопочуття. $R\text{ Square} = 0,64$ та $Sig = 0,000$: порівняно недавно змінили місце роботи – 14,7%; нічого не змінили, але маєте відповідні плани – 9,8%; задоволені тим, що маєте на цей час – 22,2%; змушені були змінити свій життєвий уклад під впливом певних обставин – 50%; не маєте роботи, не готові приступити до неї – 3,4%. ВПО не задоволені своїм теперішнім становищем, адже їм довелося залишити усе на не підконтрольній уряду території та переїхати в чуже місто, шукати роботу, житло, намагатися задовольнити своє життя базовими потребами для виживання. Як наслідок, їм необхідно розпочати своє життя з чистого аркуша, без допомоги будь-яких зовнішніх чинників.

Респондентам ставили питання «Чи зверталися Ви за останні 12 місяців до зазначених установ чи організацій щодо розв'язання Ваших особистих проблем, та якою мірою Ви задоволені їх розв'язанням?». Було запропоновано сім варіантів відповідей, і жоден з них не здійснив вплив. До поліції – $R\text{ Square} = 0,003$ та $Sig = 0,342$; до суду – $R\text{ Square} = 0,002$ та $Sig = 0,445$; до прокуратури – $R\text{ Square} = 0,00$ та $Sig = 0,993$; до адвоката – $R\text{ Square} = 0,000$ та $Sig = 0,728$; до міської держадміністрації – $R\text{ Square} = 0,013$ та $Sig = 0,066$; до органів соціального захисту – $R\text{ Square} = 0,003$ та $Sig = 0,400$; до підрозділів ДМС України – $R\text{ Square} = 0,004$ та $Sig = 0,324$. У відсотковому співвідношенні до поліції не зверталися 79% ВПО, до суду – 85,8%, до прокуратури – 96,6%, до адвоката – 84,3%, до міської держадміністрації – 64%, до підрозділів ДМС України – 72,7%. Єдиним важливим підрозділом, до якого ВПО звертались і отримали допомогу (52,4%), були органи соціального захисту, тому їхні потреби були задоволені.

Надалі запитували про те, чи стикалися ВПО у державних структурах та громадських організаціях і фондах зі сприянням громадянам у підборі підходящої роботи ($R\text{ Square} = 0,001$ та $Sig = 0,552$); сприянням громадянам в організації підприємницької діяльності, зокрема шляхом надання індивідуальних та групових консультацій ($R\text{ Square} = 0,009$ та $Sig = 0,120$); орга-

нізацією підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації безробітних (R Square = 0,000 та Sig = 0,790); проведенням професійної орієнтації (R Square = 0,001 та Sig = 0,697); здійсненням реєстрації безробітних, веденням обліку наданих їм послуг (R Square = 0,05 та Sig = 0,237); організацією професійного навчання зареєстрованих безробітних (R Square = 0,000 та Sig = 0,913); інформуванням щодо реалізації державної політики у сфері зайнятості населення (R Square = 0,003 та Sig = 0,391); наданням громадянам юридичної консультації щодо організації підприємницької діяльності (R Square = 0,01 та Sig = 0,709); реалізацією фінансової підтримки в організації підприємницької діяльності (R Square = 0,009 та Sig = 0,123). Якщо проаналізувати відсоткове співвідношення (табл. 2), то усі ці напрями роботи не були ефективними, адже вони не надавали належні послуги.

Звернення до служб та комітетів при органах міського самоврядування, до певних громадських організацій за допомогою. R Square = 0,005 та Sig = 0,238. 60,3% ВПО зверталися, 39,7% – не зверталися. ВПО потребують допомоги, адже вони розпочинають нове життя на абсолютно незнайомій території. Ця допомога не завжди має матеріальний характер, досить часто це інформативна та моральна допомога настановчого характеру, мотивуюча.

Соціальна допомога: одноразові грошові виплати. R Square = 0,001 та Sig = 0,688. 92,4% ВПО не отримали допомогу, 7,6% – отримали. Відповідно, про яке покращення їхнього матеріального становища, отже, соціального самопочуття може йтися, якщо допомога з боку державних органів практично відсутня. *Щомісячні грошові виплати* – R Square = 0,022 та Sig = 0,017. 56,4% відповіли, що отримують таку допомогу стабільно кожного місяця, а 43,6% – не отримують. Це може бути пов'язано з труднощами під час оформлення документів. *Пільги* – R Square = 0,002 та Sig = 0,430. 16,9% – отримують, 83,1% – не отримують. *Послуги соціальних працівників* – R Square = 0,004 та Sig = 0,281 (<0,05). 91% – не отримують, 9% – отримують. *Співчутлива допомога родичів, друзів, сусідів, колег* – R Square = 0,005 та Sig = 0,244. 52,8% – так, 47,2% – ні. *Отримання путівки на оздоровлення, допомоги в госпіталізації* – R Square = 0,000 та Sig = 0,836. 7,5% – так, 92,5% – ні. З цих статистичних даних випливає, що соціальна допомога ВПО з боку державних органів та урядових організацій є неефективною. Жодних виплат, пільг та послуг соціальних працівників особи цієї категорії людей не отримують. Отож, вони покладаються лише на власні сили та співчутливу допомогу колег, що негативно відображається на їхньому соціальному самопочутті.

«Чи хотіли б Ви виїхати з населеного пункту, де Ви зараз живете?». R Square = 0,058 та Sig = 0,000. 40,4% ВПО зазначили, що хотіли би виїхати з населеного пункту, де зараз проживають; 30,7% – важко визначитися; 28,8% – не хочуть виїжджати. Серед тих, хто хотів би виїхати, 28,6% зазначають, що хотіли б виїхати до іншої місцевості в Україні; 28,6% – в країні ЄС; 16,5% – в попереднє місце свого проживання до моменту переселення; 13,1% – ще не знають куди; 12,4% – ніколи і нікуди не виїжджали б; 0,7% – до Росії.

«Причини, які б спонукали Вас виїхати з населеного пункту?». R Square = 0,021 та Sig = 0,019. 23,1% – бажання знайти нове місце роботи; 14,8% – шкідливі для здоров'я екологічні умови; 12,5% – бажання повернутися на батьківщину, де виростав і навчався, працював; 11,7% – не хочу виїздити зі свого населеного пункту; 10,2% – важко сказати; 8% – остерігаюся міжнаціональних конфліктів; 7,2% – хочу переїхати ближче до родичів, друзів; 6,1% – просто хочу змінити місце проживання; 2,7% – інші причини; 1,5% – через мовні труднощі; 1,5% – хочу змінити кліматичні умови.

«Ставлення мешканців Вашого населеного пункту до Вас (знаючи, що Ви переселенець з Донбасу та АР Крим). Серед мешканців – R Square = 0,042 та Sig = 0,001; серед людей, з якими Ви спілкувалися – R Square = 0,025 та Sig = 0,009; серед сусідів чи добрих знайомих – R Square = 0,018 та Sig = 0,030; серед колег на роботі – R Square = 0,073 та Sig = 0,000; серед родичів чи близьких родичів – R Square = 0,026 та Sig = 0,008; серед людей, що проживають з Вами – R Square = 0,037 та Sig = 0,002. У відсотках слід відзначити, що усі категорії людей ставляться до ВПО нейтрально, лише серед родичів чи близьких друзів і серед людей, що проживають з ВПО, ставлення є цілком позитивним. Знову ж таки це пояснюється стереотипами, які побутують у суспільстві щодо ВПО, адже 31,8% осіб формують своє ставлення на основі інформації із ЗМІ, адже жодних конфліктів між місцевим населенням та переселенцями немає (33,7%).

Рівень інтеграції ВПО у громаду, де проживають: спроможність органів влади швидко реагувати на міграцію. R Square = 0,060 та Sig = 0,000. 37,5% респондентів оцінюють таку спроможність реагувати нейтрально; 32,6% – негативно; 14,2% – позитивно; 9,7% – цілком негативно; 6% – цілком позитивно. Українські владні органи не готові були до таких проблем, адже відповідної законодавчої бази в них немає, компетентних працівників, які б надавали допомогу ВПО, теж немає, помешкання та засобів для існування цієї категорії осіб відсутні. Як наслідок, ця змінна має негативний вплив на рівень соціального самопочуття ВПО з Донбасу та АР Крим.

Таблиця 2

«Чи стикалися Ви у державних структурах та громадських організаціях і фондах з нижченаведеними ситуаціями?» (%)

Ситуації	Так	Ні
Сприяння громадянам у підборі підходящої роботи	28,1	71,9
Сприяння в організації підприємницької діяльності, шляхом надання індивідуальних та групових консультацій	32,2	67,8
Організація підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації безробітних	23,6	76,4
Проведення професійної орієнтації населення	22,8	77,2
Здійснення реєстрації безробітних, ведення обліку наданих їм послуг	30	70
Організація професійного навчання зареєстрованих безробітних	17,6	82,4
Інформування щодо реалізації державної політики у сфері зайнятості населення	24	76
Надання громадянам юридичної консультації щодо організації підприємницької діяльності	27	73
Реалізація фінансової підтримки в організації підприємницької діяльності	20,2	79,8

Так, 28,1% ВПО скоріше задоволені своїм становищем у суспільстві. 24,3% зазначили, що є спеціалістами у галузі науки, культури, охорони здоров'я, освіти, дошкільного виховання. 64,4% ВПО володіють повною вищою освітою. 92,1% ВПО перебувають на обліку в органах державної влади як ВПО. 33,1% ВПО загалом задоволені своїм життям. Отже, констатуємо, що ВПО становили високоресурсну групу населення.

Відповідно, варто виділити моделі соціального самопочуття ВПО на території сучасної України. Звертаючи увагу на вищенаведені статистичні дані, доходимо висновку, що ВПО притаманна стабільна модель соціального самопочуття. В цьому разі ВПО можуть оцінювати своє життя як стабільно добре, так і стабільно погане. Судячи зі статистичних даних, зазначаємо, що вони оцінюють свою позицію у суспільстві як стабільно добру.

П'ять років перебування поза межами дому дали змогу чітко зрозуміти, що повернення на окуповані території найближчим часом не є можливим. Отже, ВПО змушені були облаштуватися на теперішньому місці проживання, дбати про свій побут і нормальну життєдіяльність. За цей час вони розпочали цілком нове життя: знайшли роботу, налагодили зв'язки із соціальним середовищем, подбали про свій добробут, зайняли активну життєву позицію.

Однак дещо іншою видається поведінка ВПО під час вирішення життєвих ситуацій. Окреслено три типи поведінки в цьому випадку, а саме адаптанти, утриманці, тимчасові.

1) Адаптанти. 24,3% ВПО є спеціалістами у галузі науки, культури, охорони здоров'я, освіти, дошкільного виховання; 8,6% займаються дрібним бізнесом, індивідуальним підприємництвом; 38,6% респондентів задоволені життям у населеному пункті, де зараз проживають; 28,8% зазначають, що не бажають виїжджати з цього населеного пункту.

2) Утриманці. 56,4% отримують щомісячні грошові виплати; 21,7% не знають, чи задоволені своїм життям у населеному пункті після переселення; 30,7% не можуть визначитися з бажанням виїжджати з населеного пункту, де зараз проживають.

3) Тимчасові. 39,7% зовсім не задоволені життям у населеному пункті, де зараз проживають; 40,4% зазначають, що хотіли б виїхати з цього населеного пункту; 1,8% не мають постійного місця роботи; 35,2% не задоволені своїм соціальним становищем у суспільстві,

Отже, ВПО перебувають на межі між двома типами поведінки, такими як адаптанти та утриманці. Вагома частка людей уже змирилася, що повернення на території до моменту переселення не є можливим. Отже, вони організують власний побут на новому місці проживання. Розглядають це як нову можливість для власного розвитку. Проте інша частка ВПО (утриманці) вважає, що у всьому винна українська владна верхівка, отже, вона зобов'язана забезпечити їх усіма необхідними засобами для існування.

Залежно від рівня ресурсних можливостей, показників достатності/недостатності наявних соціальних благ у роботі виокремлено та виміряно соціальне самопочуття високоресурсних та низькоресурсних ВПО. У перших (високоресурсні, або адаптанти) зафіксовано середній рівень самопочуття, адже вони розглядають життєву ситуацію, що склалася, як шанс переглянути своє особисте життя, осмислити свій шлях і кожного дня вчитися чомусь новому. Це переважно молодь та люди середнього віку. У низькоресурсних, або утриманців, констатуємо негативне соціальне самопочуття у зв'язку з обмеженими можливостями, низьким рівнем оплати праці, відсутністю житла, суттєвої державної підтримки. Вони вважають, що місцеве населення ставиться до них негативно. ВПО відчують постійний стрес від розуміння того, що немає впевне-

ності в завтрашньому дні: можуть залишитися без житла, втратити роботу і засоби до існування. Є напруга щодо майбутнього власних дітей. У них відсутнє почуття довіри. Високоресурсні ВПО, маючи високу статусну позицію, рівень освіти та престижне місце зайнятості, володіють матеріальними цінностями, майном та соціальними благами, що сприяло їхній успішній інтеграції та адаптації до нових умов життєдіяльності в приймаючих громадах. Низькоресурсні ВПО не володіють цими позиціями достатньою мірою, що впливає на значно нижчі можливості працевлаштування, задоволення основних потреб, отже, вони мають обмежений доступ до основних соціальних благ.

Висновки з проведеного дослідження.

Результати авторського дослідження дають змогу зробити такі узагальнення. Сформульовано таке визначення поняття «соціальне самопочуття ВПО»: інтегральна характеристика задоволеності наявними соціальними благами відповідно до рівня ресурсних можливостей; різними аспектами суспільного життя; соціальним становищем порівняно з іншими індивідами та групами; самореалізацією і якістю життя.

Обґрунтовано поняття «соціальне самопочуття» як достатньо складний, багатоплановий, комплексний і динамічний показник соціальних переживань не лише особистості, але й соціальних груп і спільнот, який доцільно вивчати на трьох рівнях, а саме мікро-, мезо- та макrorівнях (суспільство). Наукове дослідження цього соціального феномена передбачає його постійне відстеження, вимірювання, фіксування та оцінювання завдяки використанню авторського інструментарію показників.

Означено поняття «ВПО» таким чином: особи або групи осіб всередині країни, яких змусили рятуватися втечею або які залишили свої домівки чи місця звичного проживання в результаті або задля уникнення наслідків воєнного конфлікту, масового насильства, порушень прав людини, стихійного чи викликаного людською діяльністю лиха, а також які не перетинали міжнародно визнаних кордонів держави.

Щодо загальнонаціонального рівня, то соціальне самопочуття ВПО у 2019 р. перебуває на середньому рівні. Чинники, що впливають на рівень соціального самопочуття ВПО, є достатньо вагомими та схожими за своєю структурою. ВПО на території сучасної України притаманна стабільна модель соціального самопочуття. Для ВПО характерні два типи поведінки, а саме адаптанти та утриманці. Адаптанти змирилися, що повернення на території до моменту переселення є неможливим, й надалі організують та облаштовують своє життя на новому місці проживання. Проте інша частка ВПО – утриманці – вважають, що

у всьому винна влада, яка зобов'язана забезпечити їх усіма необхідними засобами для існування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балакірева О. Трудовий потенціал та рівень державної підтримки внутрішньо переміщених осіб. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Balakireva-2.pdf>.
2. Балацкий Е. Методы диагностики социального самочувствия населения. *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*. 2005. № 3 (75). С. 47–53.
3. Бондар Т. Доступ до медичних послуг та психологічний стан внутрішньо переміщених осіб. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Bondar.pdf>
4. Внутрішньо переміщені особи (ВПО). URL: <https://www.unhcr.org/ua>.
5. Головаха Е., Панина Н. Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС): конструирование и применение социологического теста в массовых опросах. Киев : Институт социологии НАН Украины, 1997. 64 с.
6. Дембіцький С. Інтегральний індекс соціального самопочуття: альтернативний підхід. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4. С. 109–129.
7. Динаміка міграції в Україні: де зареєстровано найбільше переселенців. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/30/infografika/suspilstvo/dynamika-mihracziyi-ukrayini-zhyve-najbilshe-zareyestrovanyh-pereselencziv>.
8. Єлейко М. Соціальне самопочуття населення у суспільстві періоду трансформацій: методологія та методи дослідження : автореф. дис. ... канд. соц. наук : спец. 22.00.02 «Методологія та методи соціологічних досліджень». Київ, 2012. 16 с.
9. Іванкова-Стецюк О., Марков І. Між двома світами: актуальні життєві стратегії постраждалих від військового конфлікту на сході. *Народознавчі зошити*. 2018. № 1. С. 103–111.
10. Мінсоцполітики: Обліковано 1 459 170 внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minsocpolitiki-oblikovano-1-459-170-vnutrishno-peremishchenih-osib>.
11. Міхеєва О., Серєда В. Соціологічне дослідження «Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації». URL: <http://www.ostrovok.lg.ua/sociology/nauka/oksana-miheieva-viktoriya-sereda-sociologichne-doslidzhennya-suchasni-ukrayinski-vnutrishno>.
12. Панина Н. Избранные труды по социологии : в 3 т. Т. 2 : Теория, методы и результаты социологического исследования образа жизни, психологического состояния и социального самочувствия населения / сост. и ред. Е. Головахи. Киев : Факт, 2008. 312 с.
13. Петрова Я. Соціальні механізми інтелектуальної міграції : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 ; Харківський національний університет ім. В. Каразіна. Харків, 2008. 20 с.
14. Русалинова А. Социальное самочувствие человека в современном мире как научная проблема. *Вестник СПбГУ*. 1994. Сер. 6. № 1. С. 49–61.

15. Самопочуття. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%87%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F>.

16. Як змінилася кількість переселенців в Україні за 2016–2017 роки? URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/02/02/infografika/suspilstvo/yak-zminylasya-kilkist-pereselencziv-ukrayini-2016-2017-roky>.

17. Andrews F.M., Withey S.B. Social Indicators of Well-being: Americans' Perceptions of Life Quality. N. Y. : Plenum Press, 1976. 357 p.

18. Biswas-Diener R., Diener E., Tamir M. The psychology of subjective well-being. *Daedalus*. 2004. Vol. 133. № 2. P. 18–25.

19. Diener E., Emmons R., Larsen R., Griffin S. The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*. 1985. № 49.1. P. 71–75.

20. Easterlin R.A. Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some empirical evidence. *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*. NY : Academic Press, 1974. P. 89–125.

21. Fisher J. Subjective Well-being as Welfare Measure: Concepts and Methodology. 2009. 42 p. URL: <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/16619>.

22. Kahneman D., Krueger A. Developments in the Measurement of Subjective Well-Being. *Journal of Economic Perspectives*. 2006. Vol. 20. № 1. P. 3–24.

23. Veenhoven R. Sociological theories of subjective wellbeing. *The Science of Subjective Wellbeing: A tribute to Ed Diener*. New York : Guilford Publications, 2008. URL: <https://personal.eur.nl/veenhoven/Pub2000s/2008c-full.pdf>.